

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

A *kacabajka* szócsaládjának alakváltozatai és keletkezésük módjai. Ez a ’különféle szabású, a felsőtesten viselt könnyű női ruhadarab, különösen kabátka, rékli, otthonka’ (ÉrtSz.) még a XIX. században széles körűen el volt terjedve. Közkeveltsége idejében mind a magyar, mind a környező népek egyéni ízlése, kölcsönhatása és sokszoros viszonythatása eredményeként, különböző megjelenési formákat öltött. Ennek a változatosságnak az volt a „nyelvi” velejárója, hogy a magyar nép ajkán alapszavuktól elkülönült, különös megnevezési képződmények is létrejöttek azáltal, hogy az egész részeinek összetartása meglazult, a szét- vagy különvált „töredékeik” önálló életre keltek. Vagyis olyan jellegű – tréfás elvonásnak is emlegetett (ÉtSz. 2. *bajka* a.) – képződmények

keletkeztek, amelyeket PAIS DEZSŐ (MNY. 1956: 401–6) *s z ó d a r a b o k* nak nevezett el. Az érdeklődésem tárgyává vált (részleteiben is csodamód talányos) szódaraboknak egyike-másika a népetimológia szóteremtő tevékenységének köszönheti létét. Ezek a szóalkotásnak úgynevezett ritkább módjai közé tarozó tények játszottak jobbra közre abban az elhatározásomban, hogy számba vegyem és megvallassam a *kacabajká*-hoz tartozó szódarabok népes családját.

1. TESz. nagyobb szócikket szentel e ruhanév eredetmagyarázatának és (alak)változatai, képződményei alakulásmódjának (*kacabajka* a.). A bőségesen adatolt szótörténeti részből kitűnik az alábbi három megnevezési csoport: α) *kacabajka*, *kacabajkó*, *kacabájka*, *kacabájkó*, *kacamajka*, *kacamajkó*, *kacamájka*, *kacsamajka*, *kacavéjka*, *kacavajka*; β) *kacabáj*, *kacabaj*; γ) *kaca*, *bajkó*, *majka* és *majkó*.

A szócikk etimológiai részében mindezek származásáról, valamint alakulásmódjáról a következőket olvashatjuk. E német talajon keletkezett „vándorszó-szerű” főnév jobbra szláv nyelvek közvetítésével került hozzánk. Az α) csoport egyedeinek hangalakja, valamint szóföldrajza többszörös átvételre utal; átadójukként a szerbhorvát N. *kacàbājka* ’egyfajta női kabát’, a szlovák *kacabajka* ~ *kacabaja*, N. *kacabaj* ’testhez simuló rövid kabátka mint népviseleti ruhadarab nők és férfiak részére’, a szlovén N. *kačomājka* ’rövid női kabátkaféle’, illetőleg a román *kațaveică* ’rövid női bunda’ van megnevezve. A β) alatt jelzett rövidebb alakok – a szerkesztők szavaival élve – „jöttek a szlovákból, de kialakulhattak a magyarban is a *kacabajká*-ból a kicsinyítő képzőnek felfogott szóvégi *ka* elhagyásával” a N. *kadar* (<: *kadarka*), N. *kalit* (<: *kalitka*) vagy a N. *polos* (<: *poloska*) szavak mintájára. – Továbbá: A γ) csoport egyedei „a *csigabiga*, *tarkabarka*-féle ikerszavakhoz némileg hasonló hangtestű *kacabajka* stb. második, illetőleg első felének önállóságából” magyarázhatók; a *-kó* végűek „egyfelől a *csákó*, *kankó*¹-féle ruhanévek, másfelől pedig a *fickó*, *szánkó*-féle kicsinyítő képzős származékszavak hatására keletkezettek” (uo.).

2. Mielőtt hozzálátnék a gyűjtésem során megszaporodott γ) csoportba tartozó szódarabfélék bemutatásához, majd a velük kapcsolatos mondandóm kifejtéséhez, előre kell bocsátanom – a zökkenőmentes előrehaladás érdekében – néhány kiegészítést, illetőleg módszertani megjegyzést.

a) Megemlítendő a β)-féléktől bizonyos értelemben eltérést mutató három főnév, tudniillik a *kacabajk* (Csököly), a *kacába* (Körögy) és a *kacamád* (Nagyszalonta). – A ’testhez álló, hosszú ujjú blúz, rékli’ jelentésű *kacabajk* (ÚMTsz.) a korábbi *kacabajka* alakból magyarázható az E/3. birtokos személyjelnek felfogott *-a* elhagyásával, vö. N. *észtováta*, *osztováta* :> *észtovat*, *osztovat* ’szövőszék’ (TESz.). A *kácábõbã* ’mente’ („olyan mint a csurak”: SzlavSz.) úgy jöhetett létre, hogy egy korábbi *kácábãoj* alakhoz hozzájárul az E/3. *-a* birtokos személyjelet (*kácábãoj-a*) a nyelvi tudat a *-ja* toldalék-változtatával asszociálta (miután *j* hangeleme az *-a* toldalékhoz idomult), és ebből az új személyjeles (*kácábãõã-ja* >) *kácábõãõã-ja* alakból vonódott el a *kácábõã*. Az ’ujjas mellény’ jelentésű R. *kacamád* (ÚMTsz.) ö s s z e t e t t s z ó : előtagja a már ismert *kaca* szódarab, utótagja pedig a sváb *madl* ’rövid felsőkabát’ (SchwãbWb.) átvétele; szóvégi *l*-je ugyanis a *d + l + mássalhangzó* közötti helyzetben (*kacamádlba*, **kacamádl mellény*, **kacamádl csinálás*-félékben) – hármas mássalhangzó-torlódás feloldása révén – kiesett. – A *kacamád* adat egyébként ráirányítja a figyelmet a *dakukaca*, *dakukacabaj*, *posztókaca*, *posztókacabaj*, *plüssbãrsony-kaca*-féle (ÚMTsz.) összetett szavakra, valamint ezeknek esetleges szódarabalakító, -módosító szerepére.

b) Nyelvjárási forrásainkból helyenként kihelyezhető, hogy egy-egy közösség nyelvi használatában t ö b b f é l e – az α) és/vagy (csak) a β), illetve γ) csoporthoz tartozó – v á l t o z a t i s s z e r e p e l h e t (e t t) e g y ű t t e s e n . Pl. 1906: *kacabajk*^uó ~ *kaca* ~ *bajk*^uó ’testhez álló, hosszú ujjú blúz, rékli’ (Lovászpataona: ÚMTsz. *kacabajkó*, *kaca* és *bajkó* a.); | 1906: *kacabajkó* ’báránybõrbõl készült téli kabát’ ~ *bajkó* ’testhez álló ruhaderek, rékli’ (uo. *kacabajkó*, ill. *bajkó* a.) | 1918: *kacabajka* ~ *kaca* ’õszi-tavaszi nõi felöltõ’ (Szentés: uo. *kacabajka*, ill. *kaca* a.) | 1913: *kacaj* ’könnyû õszi-tavaszi férfikabát’ ~ *kaca* ’rövid, testhez álló nõi téli posztókabátka sonka ujjakkal’

(Bény: uo. *kaca*, ill. *kacaj* a.); | *bájkó* (régies) 'testhez álló női blúz' ~ *kacabáj* (ritkán) ~ *kacabájkó* (régies) 'testhez álló, ujjas női télikabát bársonyból vagy flanelből' (OrmSz.); | *kácágbá* 'mente' ~ *kácábájko*^u 1. (csak az öregek nyelvében) 'testhez álló, ujjas, rövid, gyönggyel díszített félkabát', 2. (mai) 'rékli' (SzlavSz.); | 1950: *kácabáj* (csak a reformátusok nyelvében) ~ *káci* (csak a katolikusok nyelvében) 'téli női blúz' (Nagyölyved: ÚMTsz. cédulaanyaga); | *kacamajka* ~ *kacabajka* 'barhetmelegítő' (Réte: MNy. 1955: 136) és *kaca* ~ *kacamajka* 'kiskabát, téli női blúz' (Martos: uo.). Stb. – Az efféle párhuzamok arra világítanak rá, hogy az együtt élő vagy időben már csak érintkező változatoknak meghatározó lehet az egymásra gyakorolt alakító, alakmódosító hatásuk.

c) Figyelembe veszem, ahol ezt a vizsgálódás megkívánja, a szódarabok t á j h o z v a l ó k ö t ö t t s é g é t is. A fennebb megemlített felvidéki illetőségű bényi *kaca* ~ *kacaj* alakpár utóbbi tagjának szövége például aligha alakulhatott ki a mi nyelvünkben a *kacabajká*-ból a N. *kadar* <: *kadarka*-félék mintájára a kicsinyítő képzőnek felfogott szövégi *ka* elhagyásával: s z ó f ö l d r a j z i k ö t ö t t s é g e nyilvánvalóvá teszi egy szlovák (ból átvett) *kacabaj*-féle (alap)alak hatását. Ebből a látószögből nézve pontosan ilyen indíték alapján magyarázható meg egyébként a 'női blúz' jelentésű bajkai *kácáj* (ÚMTsz. *kacaj*^l a.) szövégeinek alakulása is. Alkalmassint a szerbhorvát N. *kacàbàjka* főnévnek meghonosodott *kacabájka* változatából vonódott el viszont a kicsinyítő képzőnek felfogott szövégi *ka* elhagyásával a zentai, makói, szegedi stb. *kacabáj* (ÚMTsz.). A szegedi kihalt *kacsabáj* (ÚMTsz. cédulaanyaga) velük szemben a szlovén *kačomàjka* meg a magyar *kacabáj* vegyülékszava lehet. Stb.

d) Nem feladatom – de nem is tisztem –, hogy foglalkozzam ennek a már rég jobbra kiszorított öltözképek változatos formái, díszítési stb. elemeivel. Különbön is a *kacabajka*-féléknek időben és térben igencsak nehezen nyomom követhető viselettörténeti áttekintése, netalántán rekonstrukciója, megítélésem szerint, ma már aligha járna kellő sikerrel: ezeknek a szövevényes kérdéseknek megnyugtató tisztázásához tájszótárainkban, tájszójegyzékeinkben meglehetősen fogyatékos néprajzi vonatkozású adalékok vannak.

3. Vegyük szemügyre a *kacabajka*, *kacamajka* stb. szódarabjait!

a) *kaca* típusúak:

kaca *kaca* (Rábaköz; Hont vm.; Bars vm.) 'női (téli)kabát, dolmány' (MTsz.); | *kaca* (Szógyén; Hódmezővásárhely; Szentes), Kiskomárom és vidéke; Bény 'rövid női kabát, ill. blúzféle'; | *kaca* (Balatonmagyaród; Dáka, Mezőlak, Nagygyimót, Nyárad, Pápasalamon, Vinár; Kemeneshögyész; Lovászpata; Pápakovácsi; Ebed; Celldömölk), *kácá* (Tápiószentmárton) 'testhez álló, hosszú ujjú blúz, rékli'; | *kaca* (Szógyén) 'férfi télikabát'; | *kaca* (Kürt) 'nyári férfikabát'; | *kaca* (Ebed) 'kiskabát'; | *kaca* (Mezőlak) 'az ing fölött viselt, vastag anyagból készült, ing vagy mellény szabású ruhadarab; ingbátya'; | *kaca* ~ *kácá* (Nyitragerecsér) 1. 'női mellény', 2. 'gyermekruha' (ÚMTsz. 140); | *kaca* mn. (Köröstárkány) 'piszkos <ruha, gyerek> (uo. *kaca* a.); | *kácá* 'női télikabát' („Az 1880–90-es évek viselete”: IpTsz.);

kacá [!] (Rákospalota) 'rövid, testhez álló női téli kabátka' (ÚMTsz. *kaca* a.);

kacaj *kácáj* (Bajka) 'női blúz'; | *kacaj* (Bény) 'könnyű férfikabát' (ÚMTsz. *kacaj*^l a.);

kaci (Komárom megye: Fűr, Kürt, Perbete vidéke; Bars megye) 'női (téli) kabát, dolmány' (MTsz.); | *kaci* (Érsekújvár; Komáromszentpéter; Kürt, Martos; Esztergom; Marcellháza), *káci* (Naszvad) 'rövid, testhez álló női téli kabátka'; | *káci* (Zsitvabesenyő, Nagyölyved) 'testhez álló, hosszú ujjú blúz, rékli'; | *kaci* (Martos), *káci* (Zsitvabesenyő) 'férfi kiskabát'; | *kaci* [pontosabban: *kiskaci*] (Martos) 'gyermekkabát' (ÚMTsz.);

kacó *kácó* (Kóka; Pély; Sarud; Tiszaszentimre) 'rövid női kabátka, rékli' (MTsz. *kacó* a.); | *kacó* (Kóka; Pély; Sarud; Tiszanána; Csány) 'rövid, testhez álló női téli kabátka'; | *kacó* (Tóalmás) 'testhez álló hosszú ujjú blúz, rékli' (ÚMTsz. *kacó* a.);

kacat (Hetény) 'női (téli) kabátka' (ÚMTsz. *kacat*² a.);

kacába *kácáobá* 'mente' (SzlavSz.);

kacán (Gerjen) 'ujjas mellény' (ÚMTsz.).

b) *bajka* típusúak:

bajka *bajka* (Jászksungás; Heves m. Csépa) 'rövid női kabátka' (MTsz.) | *bajka* (Légrád) 'női blúz'; | *bajka* (Tiszakécske; Szihalom) 'női rékli'; | *bajka* (Nagykőrű; Tamáshida, Nagyzerénd), *bajka* (Tiszaroff), *bájká* (Tószeg) 'melegebb férfikabát' (ÚMTsz.);

bajkó *bajkó* (Somogy m. Fajs; Somogy m. Ádánd; Tolna m. Bába; *bajkuó* (Sopron m. Répeszentgyörgy) 'rövid női kabátka' (MTsz. I. *bajkó* a.); | *bajkó* (Vas m.; Kőszeg-Hegyalja; Nagykánizsa; Szenna; Sárvár), *bájkó* (Csurgó; Patosfa; Somogyudvarhely; Bátmonostor; Nagybaracska) 'rövid, testhez álló női téli kabátka'; | *bajkó* (Kemenesszentpéter; Tolna m.; Sióagárd, Szekszárd); *bajkuó* (Lovászpata) *bájkó* (Kákics; Bátmonostor) 'testhez álló, hosszú ujjú blúz, ruhaderék, rékli'; | *bajkó* (Sárköz) 'fekete, testig érő női télikabát'; | *bajkó* (Vasszécsény; Csurgó vid.) '<női felsőruhadarab>'; | *bájkó* (Bátmonostor; Nagybaracska) 'rövid férfikabát'; | *bajkó* (Decs, Öcsény) 'szűr' [!]; | *bajkó* (Bezédán) 'kabát'; | *bájkó* (Mohács), *bájkó* (Lábod) 'nagykabát, télikabát'; | *bajkó* (Dunaszegcső) 'szörmegalléros rövid télikabát' (ÚMTsz. *bajkó*¹ a.);

bejkó (Velem) 'téli rékli' (ÚMTsz. cédulaanyaga).

c) *majka* típusúak:

majka (Nagyszalonta) 'rövid női kabátka' (MTsz. *bajka* a.); | *majka* (Komáromszentpéter; Nagyszalonta) 'rövid, meleg női kabát; ujjas' (ÚMTsz. *bajka* a.); | *majka* (Komáromszentpéter) 'melegebb férfikabát' (uo.);

majkó *majkó* (Vál), *majkuó* (Sopron) 'rövid, testhez álló női téli kabátka'; | *majkó* (Kapuvár; Mosonszentmiklós; Sopronkövesd; Réde és vid.; Adony; Kajdacs, Öcsény; Szekszárd; Rábcakapi; Dunántúl) 'testhez álló, hosszú ujjú blúz, ruhaderék, rékli'; | *majkó* (Pereszteg) 'női mellény'; | *majkó* (Ásványráró; Nagybjacs; Bakony hegység vid.; Böhönye, Fehérvárcsurgó; Polgárdi; Madocsa; Sárszentlőrinc), *majkuó* (Kapuvár) '<női felsőruhadarab>'; | *majkó* (Bába) 'rövid férfi szörkabát'; | *majkuz* (Hegykö) 'kabát'; | *majkó* (Berhida) 'nagykabát, télikabát'; | *majkó* (Nagylőzs) 'könnyű nyári dolmány' [!]; | *majkó* (Fehér m.; Csákberény) 'ujjas mellény, amelyet a kabát alatt viselnek; kiskabát' (ÚMTsz. *bajkó*¹ a.).

4. Figyelmet érdemel e szódarabok *v é g e i n e k* változatossága. Feltűnésük mozzanatai, megítélésem szerint, következőképpen jeleníthetők meg.

A *kacaj*, *kácáj* szóvége keletkezésének meghatározója alkalmasint a magyar N. *kacabaj*, *kácábáj* és/vagy a szlovák N. *kacabaj* lehetett.

A *kaca* hangtestéhez tartozó *-ca* elemet a magyar nyelvérzék a *-ca* kicsinyítő-becéző képzőnkkel azonosíthatta, majd ezt az „alapképzőt” helyettesítette helyenként az ugyanolyan funkciójú *-ci* (*kaci*; vö. még N. *duci* 'rendszerint nők viseletéül szolgáló' mellényféle, felső ruhadarab', ill. 'rövid kabátka': TESz. *duci*² a.), valamint a *-có* (*kacó* ~ *kácó*) képzőváltozatokkal. Ha esetleg a szó ismeretlen névadási oka, motiválatlansága miatt *c* elemét az „alapszó” hangtestéhez tartozónak érezték, abban az esetben az *-i* és *-ó* formánsok a kicsinyítő-becéző képzőként megfogant *-a* helyébe léptek. De a felmerült lehetőségek talán nem is annyira a „vagy-vagy”, hanem inkább az „is-is” viszonyában lehetnek egymással.

A *bajka* meg a *majka* végűeknek *-ka* képzőként való értelmezése, illetőleg *-kó*-ra való cseréje aligha ezekben a szódarabokban ment végbe: meggyőződésem, hogy ez jóval korábban, még a teljes változatukban megtörtént. A *kacabajká*-nak és a *kacamajká*-nak *-ka* eleme ugyanis a szlávban szintén a magyar *-ka* képzőhöz hasonló funkcióval működő formáns. Így tehát már a magyarrá vált *-ka* alapképző cserélődhetett, módosulhatott *-kó* képzővariánssá, azaz *kacabaj-kó*-vá, illetőleg *kacamaj-kó*-vá. Úgyszintén formánscserével magyarázható – emlitem meg közbevetőleg – az alkalmoszerű R. *subika* 'kissuba' (SzT.) változatnak *-ika* eleme is: tudniillik a szlávból külön-külön átvett (TESz.) *suba* 'palástszerű télikabát, bunda' (SzT.) és *subica* 'kissuba' (SzT.) alapkár második tagjának alapján alakult azonos funkciójú magyar *-ika* képzőbokorrá. Ide kapcsolható továbbá a XIX. század vége táján adatolt magyar N. *boti* (Nógrád vm., Gömör és Kishont vm.) 'a tréfásan szürcsizmának nevezett botos kicsi-

nyító neveként>' (ÚMTsz.) főnév tövégi *i*-jének magyar metamorfózisa is. Róla biztos állítható, hogy a szlovák *bota* '(szőr)csizma' (Hvozdzik 54) főnévnek genitivusi *boty* ragja vált nyelvünkben tréfas hangulatú *-i* kicsinyítő képzővé; átalakulását nyilvánvalóan segítette a palócsági R. *bótka* 'rövid szárú csizma' (MTsz.) alakpárja is (ez utóbbi a szlovák *botá*-nak kicsinyítő képzős *bôtka* 'kiscsizma' átvétele: SzJJSz.).

A rákospalotai *kacá* változatnak ugyanolyan elődje lehetett a **kacáj*, mint a Zentáról adatolt 'női kabát, dolmány télikabát' jelentésű *kacabâ*-nak a *kacabáj* (MTsz. *kacabáj* a.).

A *kacat* alakváltozat alkalmasint a tárgyrag elhomályosulásával keletkezett, l. például: N. *csalánt*, *csélánt*, *csilánt*, *csinált* stb. (ÚMTsz. *csalán* a.) és a *kombinét* (TESz. *kombiné* a.) ragtalan formákat. A *kacat* keletkezésére esetleg hathatott a 'limlom, értéktelen, ócska holmi' jelentésű *kacat* homonimája, meg talán a *kabát* ruhanév *t*-je is.

A *kacán* szövégeinek alakulását esetleg a N. *dómán* 'dolmány' (MTsz., ÚMTsz.) és a N. *kacagán*-féle (ÚMTsz.) ruhanévek alaki hatása segíthette. De inkább vélem a *kaca* meg a *dómán* vegyülékének. Ennek valószínűségét nyomatékosítják például a 'rövid meleg kabát' jelentésű *dóka* meg a *dolmány* kontaminációjaként magyarázott N. *dókány* (EWUng.), a *zsupica* meg a *subica* vegyülékszavaként keletkezett R. *zsubica* 'rövid bunda' (TESz.).

A *bejkó* szódarab a *bajkó*-nak elhasonulásos változata lehet.

Meg kell említenem végül azt a körülményt, hogy *Bajka* nyelvjárásában, de talán a szlovákiai magyarok nyelvében másutt is, aligha verhetett volna gyökeret a *kacabajka* megnevezés. Ennek „homonim” *bajka* eleme ugyanis mintegy azt sugallta volna mindenekelőtt a bajkaiak számára, hogy egy olyan nem létező kacabajkafajtának a megnevezése, amelyiknek előállítás, vásárolása helységük nevéhez volna köthető. Egyébként is egy ilyen sajátos öltözetfajtának nem *kaca-bajka*, hanem *bajkai kaca*, vagy *bajkai* lenne a magyaros neve; vö. pl. *bakonyi szűr*, ill. *bakonyi* (Dunántúl) 'kanászok viselte szűrfajta', vagy *bánáti bodor* (Hódmezővásárhely) 'subafajta' (TESz. *bakonyi*, ill. *bánáti* a.). Alighanem ez lehet az oka (és egyben magyarázata is) annak, hogy a szlovákiai magyarok inkább a *kácá*, *kacáj* vagy *kacámajká* (IpTsz.) változatféléket részesítették előnyben.

5. Nyelvjárási szókincsünkben megőrzött tanújelek igazolják annak valódiságát, hogy bizonyos rendhagyó nyelvi körülmények a *kacabajka*-félék szócsaládjában életre hívhattak „szakadár” szódarabokat is.

a) A szilágysági községek magyar népművészetét példászerűen bemutató kötetükben KÓS KÁROLY, SZENTIMREI JUDIT és NAGY JENŐ a népi öltözet ismertetésére is sort kerítettek, tekintetbe véve mindazokat a tényezőket (is), amelyek közvetlenül vagy közvetve hatottak fejlődésére (Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974.; a továbbiakban: SzilMN.). Az egyik női felsőruháról, a jellegzetesen fekete vagy kék brassai posztóból készült, derékba szabott kabátkáról az alábbi – témánkhoz is kapcsolódó – megjegyzéseikre lettem figyelmes: „A szabómester által készített ruhadarabok között először a *bujót*, *bujbelét* vagy *bujkát* említjük meg, mint a legrégebbit” (uo. 194–5). Ez a ruhadarab, amelyik a kalotaszegi magyarság öltözetéből került át a Szilágyságba, idővel olyannyira kedvelté vált, hogy a falusi háziipar nem győzte előállítani, ezért a zilahi, nagykárolyi és szilágycsehi kismesterek is hozzáfogtak készítésükhöz; sőt a szerzőknek tudomása van arról, hogy „Debrecenből is került át néhány darab” [ti. a Szilágyságba] (uo. 195). De szólnak e felsőruha „végnapjáról” is: „a harmincas évektől kezdve, amint a bujkához szükséges flanel gyártása megszűnt, a bujka eltűnt az öltözetből” (uo.).

b) Nos hát e 'rövid női (téli) kabátká'-t *bujka* néven említik az MTsz. tanúsága szerint már a XIX. század hatvanas éveinek derekán, jobban mondva 1863-ban Kapnikbányán és vidékén, majd 1880-ban Aszódon, 1884-ben az Alföldön és Bánffyhunyon, 1885-ben Szilágyság vármegyében, valamint 1894-ben a Szolnok-Doboka vármegyei Málom és Bethlen nyelvjárásában (MTsz. 1. *bujka* a.). – Ez a megnevezés (gyakran másmilyen névváltozatokkal közösen) régtől fogva ismert volt e gyebűtt is. Így például Debrecenben majdhogynem 125 éve mondták – a *kacabajká*-val együtt (ÚMTsz.) – *bujká*-nak, meg *bujbeli*-nek (MTsz. *bujka*, ill. *bujj-belé* a.); Nagyszalontán feljegyzett nevei pedig

majka (1886: MTsz., ill. 1917: ÚMTsz.), *bujka* (1913: ÚMTsz.), *bújbelé* (1913: uo. *bujbele* a.), *bujbéli* (1915: uo. *bujbéli* a.) és *kacamád* (1917: uo.).

c) A *bujbé*, *bujbelé* változatoknak előfordulását az újabban közölt régi adatok Kolozsvárra, Déstre, valamint Erdélybe helyezik. Íme: ***bujbé*, *bujbelé*** 1. 'bujka' (női blúzféle): 1813/1818: vásárlott ... 10 sing sárga anginétet Bujbénak valot Rf 15 [Kv; Told.]; 1840: 1 Bujbelének valo Kartony [Dés; DLt 1248]; 1847: Roza ... ma kapott kitsi széket, tegnapi kitsi bujbelét [Kv; Pk 7]; 1850 k.: egy fekete bujbelé bársonyba szegve parkét bélléssel [Pk 2]; 2. 'kb. női kabátka': 1838/1845: bujbelé: övig, néhutt azon alól is, érő, bőjűj, néber-felöltöny; többnyire bőrrel béelve. Erdélyi viselet [MNYTK. 107: 14] (SzT. 1: 1086). Előfordul ugyanott alábbi összetételek jelzőjeként is: *bujbelé-csinálás* 'bujkavarrás': 1854: Biri bujbelétsinálása. Lujza bujbelé tsinálása [Kv; HG], valamint: *bujbelé-rékli* 'női blúzféle': 1840: Égy Bujbelé rékli [Dés; DLt 1545/1841].

d) A kalotaszegi Nyárszón a 'kék posztóból készült rövid kabát'-nak *bújbé* nevével, hogy úgy mondjam, merőben különböző a kisbácsi ***bujki*** (GÁLFY MÓZES – MÁRTON GYULA, Tájsszóok Kalotaszegről és környékéről. In: Studii de lexicologie universitatea „Babeş-Bolyai”. Cluj, 1965. 23; a továbbiakban: KalTszók). – E két adat láttán méltán arra gondolhatunk, hogy közös alapszavuk a *bújik* ige névelő felszólító módú E/3. személyű alakja, utótagjai pedig *bé* 'be(le)', illetőleg *ki* határozószók. Így látta ezt például SZINNYEI JÓZSEF is: a kalotaszegi *bujbé* adatot ugyanis a *bujjbele*, *bujjbelé* (Székelyföld), *bujbelé* (Szolnok-Doboka vm.), *bujjbeli* (Nagyszalonta), *bujbéli* (Szilágy vm.) alakokkal együtt ***bujj-belé*** címszóként vezette be (MTsz.). BALASSA JÓZSEF és SIMONYI ZSIGMOND szerint a *bujbele* meg a *bujbé* női kabátka megnevezése egész mondatból vált összetett szóvá (Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon I. Magyar hangtan és alaktan. Bp., 1895. 351). Azonos módon, azaz *bujj-belé*-ként elemezte GOMBOCZ és MELICH is a N. *bujbé*, *bujjbele*, *bujbelé*, *bujjbeli*, *bújbelé* 'női kabátka' szavakat, illetőleg *bújik* ige származékaként a *bujka*, *bujkó* 'ua.' megnevezéseket (EtSz. *bújik*, *búvik* a.).

e) Leíró szempontból aligha kétséges, hogy a nyelvjárási környezetéből, alapvető névadási rendszeréből elvonatkoztatott *bujki* – *bujbé* (*bujbelé*) eltérő jellegű megnevezés közös alapszavának akár a *bújik* ige felszólító módú alakját is tekinthetnők, következésképpen a *ki*, illetőleg a *bé* (~ *belé*) toldalékok határozószók. A *bujbelé*, *bujbéli* szópár *belé* utótagját az elemző nyelvi tudata határozószónak minősíti ugyan, de *beli* változatának megítélésében már bizonytalan lehet, minthogy felfogható *beli* határozószónak, de *-beli* képzőnek is (l. pl. *lábbeli*). Ezzel a felfogásbeli kettősséggel magyarázható meg talán az, hogy az ÚMTsz.-ben különböző szócikkbe kerültek az alábbi *bujbelé* és *bubeli*-féle adatok:

bújbele *bujbelé* (Belényesújlak; Nagyszalonta), ***bujjbelé*** (Dávod, Fehérvárcsurgó; Koltó), ***bújbelé*** (Torda) 'női kabátka, rékli'; | ***bujbele*** (Göcsej) 'téli meleg rékli';

bújbeli *bujbéli* (Köröstárkány), ***bújbeli*** (Debrecen; Nagyszalonta) 'női kabátféle'; | ***bujbéli*** (rég: Füzesgyarmat, Sarkad; Berettyóújfalú), ***bújbeli*** (Zilah és vid.) 'női kabátka, ujjas'; | ***bujbéli*** (Hajdúszovát; Bánffyhyunad) 'női, téli, bélelt kabátka'; | ***bujbéli*** (Tetétlen) '<öregasszonyok viseletében> posztóból készült, bélelt, bő, fodros aljú kabátka' (uo. *bújbeli* a.) és – főleg a románok számára készített bujkának egy szilágysági változata (SzilMN. 182) – a ***bújbeli*** (Bélfenyér) 'báránybőrrel készült, ujjatlan, oldalt gombolódó mellényféle'.

6. Határozott véleményem, hogy a *beli* és *belé*, illetőleg *bé* és *ki* toldalékok hovatartozási kérdésében úgy juthatunk helyes következtetésre, ha közelebbről megnézzük: helytálló-e a *bújó*, *bujka*, *bujbelé*, *bujbéli*, *bujbé*, *bujki* stb. közös tömorfémájának eddigi etimológiai minősítése. Ehhez kitűnő segítséget nyújtanak a következő tájszóváltozatok (a forrás nélküli főnévi adatok a KalTszók-ból valók):

bujka (23 Méra, 29 Egeres, 33 Nagypetri, 35 Középlak, 51 Gyerővásárhely, 58 Magyargyerőmonostor, 59 Magyarvalkó), ***bújka*** (25 Bogártelke, 26 Nádasdaróc, 28 Inaktelke, 30 Jegenyé, 32 Kispetri, 36 Váralmás, 37 Bábony, 38 Farnas, 43 Magyarókereke, 44 Kalotaszentkirály, 47 Kalotadámos, 49 Sárvasár, 51 Gyerővásárhely, 52 Kiskapus), ***bújka*** (27 Mákófalva) – ***bujka* ~ *bújbelé*** (39 Zsobok)

– *bujka* ~ *bujki* (20 Kisbács) – *bujkó* (Szolnok-Doboka vm.) ’női kabátka’ (MTsz. [*bújj*], ill. *bujj-belé* a.) – *bujkó* ~ *bujbelé* (Szolnok-Doboka vm.) ’ua.’ (MTsz.) – *bűjbelé* (40 Magyarbikal) – *bűjbelé* ~ *bűjbele* (46 Jákótelke); l. még uo. *vászm bűjbelé* ’nyári vászonkabát’ – *bűjbé* (48 Nyárszó) – *bűjbi* (50 Körösfő) – *gujbi* ’kabát’ (Zselyk: MTsz.) – *buji* (22 Vista) – *buju* (Erdély) ’kabátka’ (ÚMTsz.) – *bujó* (Szilágyság) ’derékba szabott kabátka’ (SzilMN. 195).

7. Ezek az adalékok arra a megállapításra készítetnek, hogy a *bujka* alakváltozatnak *bajka* volt az előzménye. Ezt a kijelentésemet a következőképpen látom megindokolhatónak.

a) Több adatunk is van arra, hogy egyes ruhafélék megnevezésébe a szemléletes gondolkodás valamilyen rájuk illő fogalmi jegyet „szótt bele”. Például, a szlovák és ukrán eredetű N. *kurtka* ’rövid férfi felsőkabát, zeke’ szavunkat magyarították a *kurta* ’rövid’ származékaként (TESz.). A kabátkaféle neveként ismert N. *leves* – l. például: „*Leves* az alföldön a pórleányoknak ... nyári fölöltője: »kaczabájka«” (Nyr. 1872: 425: TESz.), *le-vešs* (MTsz.) ’rendszerint vékony anyagból készült, nem testhez álló rövid női kabátka’ – a *lebeg* ~ *leveg* ige tövéből keletkezett -s képzővel; „a *levet* igekötős ige felszólító módú alakjából való magyarázata tréfás népetimológia” (TESz. *leves*² a.). Az orosz eredetű *pufajka* ’vattával bélelt kiskabát’ „p-s szókezdetét a *puffad*, *puffan* szavakkal való népetimológiás összekapcsolása is elősegíthette” (TESz.). Stb.

b) A másodlagos motiváció megnyilvánul az ukrán N. *кацабáйка* ’szoknyaféle’ és a N. *кучавéйка* ’kabátféle’ alakjaiban is. Méghozzá oly módon, hogy az ukrán nyelvi tudat vagy a *күртий* ’kurta, rövid’ melléknévet, vagy a *вєять, развєваться* ’leng, lobog’ igét, vagy pedig mind a kettőt beleszotte valamelyikük hangtestébe; például: *күцбáйка* ’flanelszoknya kemény szoknyaövnél és mellénykével’, *күцолéйка* ’pufajka’, *кацавéйка* ’rövid női vagy férfi kabátféle, kisbunda’, *күцовéйка, күцохвéйка, ’ua.’* (Етимологічний словник української мови. Київ, 2. 1989. 165, 166; Н. М. ШАНСКИЙ, Етимологічний словарь русского языка. Москва, 1982. 2/8: 102).

c) Nincs tehát semmi különös abban, ha egy meghatározott magyar nyelvi közösség (pontosabban: Kalotaszeg népe) a maga látásmódja szerint úgy értelmezte, illetőleg értelmesítette a *bajkát*, hogy a szótésthöz tartozó *ka* elemet azonosította a *-ka* kicsinyítő képzőnkel (a *ka* végű *dóka*, *hacuka*, *kurtka*, *vizitka*-féle ruhanek analógiájára), a motiválatlan „törmorfémájába” pedig belelátta, belemagyarázta a *bújik* ige ’magára vesz, ölt valamit úgy, hogy a kezét beledugja’ fogalmi jegyét, merthogy a kabátkába, ingbe stb. *b e l e b ú j n a k*.

d) Ennek a szociálisan állandósult igei mozzanatnak további fokát fejtik ki a *bujbele*, *bujbelé*, *bujbeli*, *bujbé* és *bujbi* közös határozószói alakok.

8. A *bujka* típusúak szövégeinek alaki változatait és keletkezésük módjait következőképpen magyarázom meg.

Az új (igei) alapalakról könnyen leválaszthatók: a *-ka* (*buj-ka*) alapképző, illetőleg az azonos funkciójú későbbi *-kó* (*buj-kó*), *-i* (*buj-i*), *-u* (*buj-u*), *-ó* (*buj-ó*) kicsinyítő képzőváltozatok. Az utóbbiakat olyanféle ruhanek generálhatták, mint például a *friskó* ’derékig érő vászonkabát’ és *fürkó* ’rendszerint vászomból készült kabát’ (KalTsz. 50, 51), a *diringli* ’rövidujjú blúz’, *lájbi* ’mellény’, *puszli* ’ujjas vászonkabát (nőknek)’ (KalTsz. 35, 81, 122), N. *rékli* ’(rövid) kabát’ (SzT.), N. *bundi* ’kis bunda’ (CzF.), a familiáris *bugyi* (ÉrtSz.), a N. *daku* ’ködmönféle felöltő, téli kabát’ (EtSz.) és a familiáris *gatyó*, *bugyó* ’gatyá, bugyogó’.

Fölöttébb valószínű, hogy a Kisbács nyelvjárásában följegyzett *bujka* ~ *bujki* páros második (egyszeri) tagjának *-i* eleme kicsinyítő képzőként jöhetett létre, és a többi ilyen formánssal együtt kedveskedő jellegű, bizalmas, tréfás színezettel is párosult. Megjelenését a N. *lájbi*, *puszli* (KalTsz.), *kurti* ’rékli’, ill. ’női ujjas, kabátka’ (ÚMTsz.), *bujbelé-rékli* (> **bujbi-rékli*) ruhanévfélék segíthették. A magam részéről tehát semmiképpen sem tartom valószínűnek, hogy a *bujki* második szótagja asszociációs kapcsolatba lépett volna a *ki* határozószóval. (Az olyanféle érvelés tudniillik, amelyik

azt bizonyíthatná, miszerint a kisbácsiak észjárása szerint a *bujki* megnevezés arra való felszólításként keletkezett volna, hogy a felszólított *b ú j j o n k i* a rövid posztókabátból: messze járna a válóságtól. Az effajta fejtegetésnek egyébként is ellentmondana a *d o m i n á s bujka* párjának *-ka* alapképzője.)

A zselnyi *gujbi* 'kabát' a *guba* és *bujbi* kontaminációja; l. például az Adán följegyzett *kacabáj* és *kacuka* kabátnevek (Nyr. 1902: 287) második tagját: ez ugyanis a *hacuka* és *kacabáj* vegyülékszava.

9. Figyelemmel kísérhettük a *kacabajka*, *kacamajka* stb. családjának népes „közeli” és „szakadár” szódarabjait. Láthattuk, hogy vannak közöttük olyan alaki változatok, módosulatok is, amelyeknek bonyolult(abb) a keletkezési útja-módja. Többek között az is kiderül, hogy a világos motivációval nem rendelkező szódarabok esetében a nyelvérzék igencsak bizonytalan a „tőmorféma” + „toldalékmorféma” határának megállapításában. Ennek hozzátétőleges megítélése rendszerint „hátról” történik, ami viszont a magyarrá alakult toldalékmorféma lehetséges kezdő határának függvénye. E kettős bizonytalansági tényező rányomta olykor bélyegét toldalékrendszerük alakulására, illetve meghatározhatóságára is. A másodlagos motiváció ellenben megteremti annak a lehetőségét, hogy a szódarabok toldalékrendszerének meghatározása a világos tő felől, annak ismeretében váljék megközelíthetővé, felismerhetővé. A népetimológia tehát a szódarab szótöve és toldalékeleme(i) között sajátosságos rendet, összefüggést, belső logikát teremt.

MOKÁNY SÁNDOR